

Трибуна Молодого Вченого

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.28>

Правова природа примірною договору

Абрамчук Дмитро Віталійович,

аспірант юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

Статтю присвячено дослідженню правової природи примірною договору та встановленню його специфічних особливостей, що характеризують примірний договір як самостійну приватноправову категорію. Обґрунтовано притаманність природі примірною договору дуального характеру у механізмі правового регулювання приватноправових відносин. З одного боку, досліджувана категорія є особливим нормативним актом, наділеним характерними ознаками, серед яких: а) формальне відображення змісту примірною договору в документі офіційного характеру, здійснюване шляхом оформлення його як акта, що видається в межах компетенції того чи іншого органу управління (постанова, наказ, розпорядження тощо); б) розроблення та прийняття примірною договору уповноваженими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування із дотриманням чітко встановленої законом процедури; в) спрямованість дії примірною договору на невизначене заздалегідь коло суб'єктів як потенційних сторін майбутнього договірною правовідношення в певній сфері з метою його впорядкування; г) акумуляція у змісті примірною договору умов як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру. З іншого боку, при кожному практичному використанні моделі примірною договору для впорядкування приватноправових відносин примірний договір трансформується у домовленість конкретно визначених сторін, набуваючи при цьому ознак цивільно-правового договору.

Встановлено, що ключовою в розумінні примірною договору є його саме нормативна природа, яка зумовлює його особливу роль у механізмі правового регулювання приватноправових, зокрема, договірних відносин. Запропоновано примірний договір визначити як особливий нормативний акт, який приймається спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою розроблення та рекомендування договірною моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб, із забезпеченою для сторін майбутнього договірною правовідношення можливістю коригування окремих його умов.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, примірний договір, типовий договір, механізм правового регулювання, нормативний акт, орган управління, договірні умови.

Abramchuk Dmytro. Legal nature of the example agreement

The article is devoted to the analysis of the study of the legal nature of the example agreement and the establishment of its specific features that characterize the example contract as an independent private legal category. It is substantiated that the example agreement has a dual nature in the mechanism of legal regulation of private legal relations. On the one hand, the studied category is a special normative act endowed with characteristic features, including: a) formal reflection of the content of the example contract in an official document, carried out by drawing it up as an act issued within the competence of a governing body, orders, etc.); b) development and adoption of an example agreement by state authorities or local self-

government bodies in compliance with a procedure clearly established by law; c) the focus of the example contract on an indefinite range of entities as potential parties to the future contractual relationship in a particular area in order to streamline it; d) accumulation in the content of the example contract of conditions of both recommendatory and obligatory nature. On the other hand, with each practical use of the model of an example agreement to regulate private legal relations, the example contract is transformed into an agreement of specific parties, acquiring the characteristics of a civil contract.

At the same time, taking into account the legislative approaches to defining the concept of the studied category, the key in understanding the example contract is its normative nature, which determines its special role in the mechanism of legal regulation of private law, in particular contractual relations. Therefore, it is proposed to define an example contract as a special normative act adopted by specially authorized state body and local governments in order to develop and recommend a contractual model of private legal relations between predetermined circle of persons, with the possibility of adjustment of some of its conditions.

Key words: civil legal contract, example contract, typical contract, mechanism of legal regulation, normative act, governing body, contractual terms.

Дискусійний характер положень чинного вітчизняного законодавства, присвяченого правовому регулюванню відносин із застосування конструкції примірного договору, та низка проблем, що з виникають у практиці їх застосування, зумовлюють об'єктивну потребу в дослідженні істинної правової природи примірного договору та встановленні його специфічних особливостей, що характеризують примірний договір як самостійну приватноправову категорію.

Насамперед зазначимо, що вивченню сутності та призначення примірних договорів у контексті впорядкування цивільних правовідносин науковою спільнотою присвячувалось небагато уваги у порівнянні із суміжними договірними конструкціями, такими, як, наприклад, типовий договір. Це, у свою чергу, зумовлює певні труднощі у розумінні його правової природи на тлі доволі незначної кількості положень чинного законодавства, присвяченого нормативному регулюванню правовідносин, що виникають внаслідок застосування конструкції примірного договору.

Поняття примірного договору закріплене вітчизняним законодавцем у ч. 4 ст. 179 ГК України, яка визначає загальні умови укладання договорів, що породжують господарські зобов'язання. Згідно з її положеннями при укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі: вільного волевиявлення, коли сторони мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству; примірного договору, рекомен-

дованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст; типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови; договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Із зазначеного вбачається, що у ч. 4 ст. 179 ГК України йдеться про диференціацію способів формування змісту договору залежно від рівня свободи волевиявлення його сторін, який варіюється від можливості реалізації усіх складових частин задекларованого у положеннях ЦК України принципу свободи договору, у тому числі вільного вибору сторонами договору його умов у межах чинного законодавства, до повної неможливості сторін змінювати зміст договору, розробленого та затвердженого суб'єктами владних повноважень. Із цього можемо зробити два проміжні висновки про те, що: 1) незважаючи на рекомендаційний характер, примірний договір є одним зі спеціальних законодавчо закріплених випадків обмеження принципу свободи договору, що проявляється у розробленні його змісту не безпосередньо сторонами договору, а органами

управління, які не є учасниками договірних правовідносин; 2) рівень обмеження принципу свободи договору при застосуванні конструкції примірного договору умовно можна охарактеризувати як більш помірний у порівнянні з типовим договором, зміст якого не може бути змінений сторонами.

Недарма із цього приводу наголошується, що конструкція примірного договору наділена особливою нормативною природою. Зокрема, незважаючи на формальну назву досліджуваної категорії – «примірний договір», А.Б. Гриняк характеризує її не як домовленість суб'єктів приватноправових відносин, а власне як своєрідний нормативно-правовий акт [1]. Схожої позиції дотримується й В.Г. Олюха, який вважає, що примірні договори, як і типові, затверджені відповідними центральними органами виконавчої влади, є нормативно-правовими актами з особливим способом викладення правових норм (умов договору): імперативні в типових, диспозитивні в примірних договорах, оскільки вони поширюють свою дію на невизначене коло осіб на території всієї держави [2, с. 4]. У свою чергу, О.А. Белянич із цього приводу вказує, що в чинному законодавстві України зберігаються такі своєрідні нормативно-правові акти господарського договірної права України, як типові та примірні договори, а їх місце у вертикальній ієрархії нормативно-правових актів залежить від органу виконавчої влади, яким затверджено типовий або примірний договір. При цьому дослідниця наголошує, що затвердження таких договорів уповноваженими державними органами є формою державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання [3, с. 184].

Разом із тим у доктрині існують й інші погляди на правову природу примірних договорів. Зокрема, С.А. Верб, відповідаючи на питання про сутність типових та примірних договорів, зазначає, що типовий договір є нормативним актом, в якому правила поведінки виявляються в умовах конкретного договору. Водночас під примірним договором дослідник розуміє правовий ненормативний акт, що містить умови, які не є нормативними, а слугують рекомендаціями сторонам договору

щодо питань, які доцільно узгодити для повного врегулювання їх взаємовідносин. З урахуванням цього примірний договір, на його думку, не містить ознак нормативного акта, а його умови мають лише рекомендаційний характер [4, с. 146–147]. У свою чергу, Д.П. Вівчарук, розмежовуючи конструкції примірного і типового договорів, зауважує, що обов'язковість типового договору надає йому властивостей нормативно-правового акта, натомість рекомендаційний характер взірцевого (примірного) договору зберігає за останнім основні ознаки класичного розуміння цивільно-правових договорів [5, с. 14].

Зауважимо, що чинне вітчизняне законодавство також не надає чіткої відповіді на питання про те, у чому ж полягає специфіка сутності конструкції примірного договору та якою є її основна функція в контексті впорядкування цивільних правовідносин – регулятивна чи інформативна.

Зважаючи на вказане та беручи до уваги неоднозначну і, безумовно, контроверсійну правову природу примірного договору, який у науці розглядається і як домовленість учасників приватноправових відносин, і як нормативний акт, виданий суб'єктами владних повноважень, вбачаємо за доцільне розглянути досліджувану категорію крізь призму найбільш сутнісних ознак і цивільно-правового договору, і нормативного акта.

Перш за все зазначимо, що договором згідно з ч. 1 ст. 626 ЦК України є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Якщо теоретично екстраполювати зазначене визначення цивільно-правового договору на категорію примірного договору, то, керуючись положеннями ч. 4 ст. 179 ГК України, яка вказує на рекомендаційний характер розробленого органом управління змісту примірного договору та можливість сторін відступати від нього, вбачається, що договір, укладений на основі і з використанням примірного договору, в цілому відповідає усім ознакам, характерним категорії цивільно-правового договору, з чого, на перший погляд, видається, що примірний договір є специфічною договірною конструкцією, яка виконує регулятивно-

інформативну функцію та загалом полегшує для потенційних контрагентів процес визначення договірних умов і формування змісту договору.

Разом із тим аналіз окремих нормативно-правових актів, що закріплюють зміст примірних договорів, вказує на передчасність висновків щодо їх рекомендаційного характеру. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження примірних договорів оренди державного майна» від 12 серпня 2020 р. № 820 затверджено Примірний договір оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, а також Примірний договір оренди нерухомого майна, іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності [6]. При цьому зауважимо, що необхідність розроблення та затвердження зазначених примірних договорів закріплена у положеннях ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», яка визначає, що Договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності.

При ознайомленні зі змістом зазначених примірних договорів ставиться під сумнів їх задекларована у ч. 4 ст. 179 ГК України рекомендаційна природа. Такий висновок робимо, зокрема, з аналізу структури Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, який складається з двох блоків договірних умов. Перший блок носить назву «Змінювані умови договору» і характеризується можливістю контрагентів внести до змісту договору інформацію, що, зокрема, стосується індивідуалізації сторін (найменування, місцезнаходження тощо), об'єкта оренди, вартості підприємства, орендної плати, розміру авансового внеску з орендної плати, строку договору та ін. Другий же блок договірних умов, іменованій як «Незмінювані умови договору», визначає предмет договору, умови передачі орендованого підприємства, обов'язки орендаря щодо повернення підприємства з оренди,

умови щодо використання амортизаційних відрахувань, поліпшення та ремонту орендованого майна, обов'язки орендаря щодо страхування підприємства, відповідальність сторін та ін. Із назви другого блоку умов досліджуваного примірного договору видається, що вітчизняний нормотворець обмежує можливість суб'єктів приватно-правових відносин змінювати їх зміст та формулювання, що, безумовно, суперечить концепції примірного договору, закріпленій у ч. 4 ст. 179 ГК України, та свідчить про обов'язковий, а не рекомендаційний характер його змісту.

Проте із цього правила є винятки. Так, ч. 1 ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» визначає, що договір оренди може відрізнятися від примірного договору оренди, якщо об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами. Рішенням Кабінету Міністрів України (представницького органу місцевого самоврядування – для комунального майна) можуть бути передбачені особливості договору оренди майна, що передається в оренду з додатковими умовами. Інакше кажучи, сторони можуть відійти від положень затвердженого примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства чи його відокремленого структурного підрозділу за наявності додаткових умов оренди, вичерпний перелік яких міститься у п. 54 Порядку передачі в оренду державного та комунального майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання оренди державного та комунального майна» від 3 червня 2020 р. № 483 [7].

З огляду на вказане доводиться констатувати, що неоднаковість і навіть протилежність законодавчих підходів до правового регулювання відносин із застосування конструкції примірного договору призводить до виникнення низки проблемних питань як на теоретичному, так і на правозастосовчому рівнях. На наш погляд, основною з таких проблем є складність встановлення істинної правової природи примірного договору, що зумовлено двома ключовими чинниками: 1) декларуванням його рекомендаційної природи і відповідно зближенням його із категорією цивільно-правового договору;

2) одночасним наділенням його, поряд із рекомендаційним, також і обов'язковим характером, що, у свою чергу, розмиває межі між категоріями «типовий договір» та «примірний договір» та надає останньому ознак специфічного нормативно-правового акта, яким традиційно в цивілістиці прийнято вважати саме типовий, а не примірний договір.

У контексті цього, на нашу думку, доцільно розглянути категорію примірного договору крізь призму його сутнісних ознак, що, у свою чергу, дозволить встановити, яка ж природа примірного договору – правочинна чи нормативна – має превалюючий характер у питанні визначення його сутності.

Перш за все важливо зауважити, що основними кваліфікуючими ознаками нормативного акту є: а) з позицій зовнішнього вираження він є письмовим документом офіційного характеру, зміст якого зафіксований на відповідному носії та оприлюднений у відповідних джерелах для ознайомлення з ним членів суспільства; б) його розроблення та прийняття супроводжується необхідністю суворого дотримання встановленої процедури; в) суб'єктами його розроблення та затвердження є уповноважені державою органи влади та їх посадові особи у межах чітко визначеної компетенції; г) він наділений нормативною природою, що проявляється в акумуляції в його змісті загальнообов'язкових правил поведінки – норм права, які орієнтовані на багаторазове застосування; г') він позбавлений ознаки персоніфікованості, тобто його дія спрямована на невизначене коло суб'єктів; д) основною його функцією є впорядкування однотипних суспільних відносин у тій чи іншій сфері.

У контексті цього вважаємо за доцільне розглянути поняття примірного договору крізь призму вищевказаних ознак нормативного акта з метою формування висновку щодо його нормативної природи.

Щодо відповідності концепції примірного договору першій з ознак зазначимо, що на підставі аналізу низки наявних у вітчизняному законодавстві примірних договорів цілком очевидним є висновок про те, що їх зміст знаходить своє формальне відображення в документі офіційного характеру шляхом оформлення його

як акта, що видається в межах компетенції того чи іншого органу управління (постанова, наказ, розпорядження тощо). На нашу думку, вказана ознака позбавлена характеру дискусійності та не потребує додаткового обґрунтування, так само, як і ознака щодо необхідності дотримання встановленої законом процедури при затвердженні примірних договорів, яка пояснюється закріпленням у законодавстві особливим правовим режимом та суворою регламентацією нормотворчої діяльності носіїв публічної влади.

Між тим значний інтерес викликає специфіка суб'єктів, уповноважених затверджувати та рекомендувати учасникам приватноправових відносин використання конструкції примірного договору при укладенні ними договорів. Так, вкотре звернувшись до положень ч. 4 ст. 179 ГК України, стає очевидним, що цими суб'єктами визначені органи управління. Проаналізувавши положення ч. 2 ст. 179 ГК України, видається, що суб'єктами рекомендування примірних договорів, за аналогією з концепцією типового договору, є Кабінет Міністрів України, уповноважені ним або законом органи виконавчої влади, державні органи та органи державної влади. Отже, з урахуванням зазначеного робимо висновок, що, визначаючи суб'єктами, уповноваженими рекомендувати примірні договори, органи управління, законодавець мав на увазі саме державні органи, наділені відповідними функціями з реалізації владних повноважень. Водночас, якщо цей висновок є істинним, то видається щонайменше дивним, чому законодавець при цьому не використав формулювання, вжите у згадуваній ч. 4 ст. 179 ГК України для визначення суб'єктів затвердження типових договорів, а саме: «При укладенні господарських договорів сторони можуть визначати зміст договору на основі типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом або органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови», а навпаки, застосовує диференційований підхід до визначення суб'єктів розробки та затвердження примірних і типових договорів,

які, по суті, є одними і тими ж суб'єктами владних повноважень, що діють у межах своєї компетенції. Відтак виникає проблема неоднозначності при тлумаченні поняття «органи управління» у контексті закріпленої у чинному законодавстві України концепції примірного договору, під якими можна розуміти і органи, що здійснюють функції з державного та місцевого управління, і органи управління юридичними особами, до яких зазвичай відносять загальні збори та одноособовий чи колегіальний виконавчий орган.

Ключовою ознакою будь-якого нормативно-правового акта є його нормативний характер, який є визначальним у виокремленні серед численних юридичних актів власне нормативно-правових. Разом із тим, зважаючи на відсутність закріплення на законодавчому рівні основних кваліфікуючих характеристик поняття «нормативність», питання його природи викликає значні дискусії серед теоретиків.

Із вказаного вбачається, що ключовим у можливості чи неможливості кваліфікації примірного договору як нормативного акта є не його рекомендаційний характер, а власне спрямованість його дії на невизначене заздалегідь коло осіб, які б потенційно могли впорядкувати договірні відносини шляхом застосування змісту того чи іншого примірного договору, рекомендованого органом державної влади чи органом місцевого самоврядування. Отже, з огляду на властивий примірному договору загальний характер досліджувана категорія повинна сприйматися саме як нормативно-правовий акт. При цьому слід наголосити на його особливій юридичній природі, яка відображається у тому, що, незважаючи на свій задекларований в законодавчих нормах рекомендаційний характер, примірний договір, як зазначалось раніше, може містити й обов'язкові, незмінювані умови, які у будь-якому випадку повинні бути узгоджені сторонами при укладенні цивільно-правового договору саме в такому формулюванні, в якому вони затверджені органами управління.

Отже, підсумовуючи, вбачаємо за доцільне зробити декілька важливих висновків щодо правової природи примірного договору. Насамперед зазначимо, що природі примірного договору властивий

дуальний характер у механізмі правового регулювання приватноправових відносин. З одного боку, досліджувана категорія є особливим нормативним актом, наділеним характерними ознаками, серед яких: а) формальне відображення змісту примірного договору в документі офіційного характеру, здійснюване шляхом оформлення його як акта, що видається в межах компетенції того чи іншого органу управління (постанова, наказ, розпорядження тощо); б) розроблення та прийняття примірного договору уповноваженими органами державної влади чи органами місцевого самоврядування із дотриманням чітко встановленої законом процедури; в) спрямованість дії примірного договору на невизначене заздалегідь коло суб'єктів як потенційних сторін майбутнього договірних правовідношення в певній сфері з метою його впорядкування; г) акумуляція у змісті примірного договору умов як рекомендаційного, так і обов'язкового характеру. Отже, примірний договір є результатом нормотворчої діяльності суб'єктів владних повноважень, що полягає у створенні нормативної договірної моделі впорядкування однотипних відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб.

З іншого боку, при кожному практичному використанні моделі примірного договору для впорядкування приватноправових відносин примірний договір трансформується у домовленість конкретно визначених сторін, набуваючи при цьому ознак цивільно-правового договору, серед яких: а) породження юридично значущих наслідків у вигляді виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин; б) правомірний характер; в) формування змісту договору шляхом переважно вільного волевиявлення сторін; г) опосередкування виникнення цивільного правовідношення, змістом якого є відповідні права та обов'язки сторін залежно від специфіки договірної конструкції; г) наділення домовленості певною формою, яка визначається безпосередньо сторонами або вимогами чинного законодавства та слугує зовнішнім відображенням її змісту. При цьому з огляду на те, що зміст примірних договорів розробляється та рекомендується органами державної влади та органами місцевого самоврядування, які

безпосередньо не є сторонами майбутнього договірної зв'язку, а також з урахуванням того, що всупереч положенням ч. 4 ст. 179 ГК України деякі примірні договори містять незмінювані умови, які не можуть бути скориговані або виключені сторонами, вважаємо, що укладення цивільно-правового договору на основі примірного договору супроводжується обмеженням принципу свободи договору, що проявляється в обмеженій можливості сторін формувати умови договірної правовідносини шляхом їх вільного волевиявлення.

Водночас з урахуванням законодавчих підходів до визначення концепції досліджуваної категорії ключовою в розумінні

примірного договору є його саме нормативна природа, яка зумовлює його особливу роль у механізмі правового регулювання приватноправових, зокрема договірних відносин. Тому, на нашу думку, примірний договір слід визначити як особливий нормативний акт, який приймається спеціально уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з метою розроблення та рекомендації договірної моделі впорядкування однотипних приватноправових відносин між заздалегідь невизначеним колом осіб, із забезпеченою для сторін майбутнього договірної правовідносини можливістю коригування окремих його умов.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриняк А. Типові та примірні договори як джерела правового регулювання підрядних договірних відносин. *Юридична Україна*. 2012. № 7. С. 43–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uykr_2012_7_10 (дата звернення: 20.03.2022).
2. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2003. С. 4.
3. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Юрінком Інтер, 2006. С. 184.
4. Верб С.А. Типовые и примерные договоры как средство правового регулирования общественных отношений. Договорная дисциплина в советском гражданском праве. Свердловск, 1985. С. 146–147.
5. Вівчарук Д.П. Типовий договір у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. С. 14.
6. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-%D0%BF> (дата звернення: 20.03.2022).
7. Деякі питання оренди державного та комунального майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 червня 2020 р. № 483. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2020-%D0%BF#n36> (дата звернення: 20.03.2022).